

[मुखपृष्ठ](#)

[तथाशा](#)

[मुखपृष्ठकथा](#)

[जीवनशैली](#)

[सन्मान](#)

[राष्ट्रीय रंगमंच](#)

[जीवनमान](#)

[युवा](#)

[मराठी शाळा](#)

[वाचवा...](#)

[हास्यरेषा](#)

[वास्तवातल्या](#)

[अर्थकारण](#)

[भविष्य](#)

[कौटुंबिक](#)

[मुलांना टीव्हीचं](#)

[व्यसन](#)

[हिन्यांचा दिमाख](#)

[बंगाल सरकार](#)

[सतर्क!](#)

[उच्च रक्तदाब](#)

[\(पुर्वार्ध\)](#)

[एस.एन.डी.टी.च्या](#)

[वेगळ्या वाटा!](#)

[नियोजन](#)

[पर्यटन](#)

[वाचक-प्रतिसाद](#)

[संपर्क](#)

[मागील अंक](#)

मराठी वाचन संपलं ?

मराठी भाषेवर इंग्लिशने आक्रमण केलंय ? मराठी माणसाने मराठी भाषेकडे पाठ फिरवलीय ? मराठी साहित्य व दिवाळी अंकांचे दिवस संपलेत ? एक पॅनोरामिक व्ह्यू.

अभिजीत देसाई

दोन किस्से सांगून सुरुवात करतो. दोन्ही शब्दशः खरे आहेत.

एक मध्यमवर्गीय मराठी घर. प्रथेप्रमाणे दोन तसबिरी टीव्हीमागील शो-केसची शोभा वाढवत विराजमान.

“अरे वा, लता मंगेशकर म्हणजे ग्रेट, काय टॉप टॉप गाणी म्हटली आहेत!” घरात आलेला पस्तिशीतला मातृभाषा मराठी असणारा पाहुणा हर्षभराने उद्गारतो. त्या तरुणाची नजर दुसऱ्या तसबिरीवर पडते. तो डबल उत्साहाने विचारतो,

“हे कोण ? लिहितातबिहितात नं!”

खलास ! घरमालकिणीला चप्पल हुंगवण्याची वेळ येते. ती तसबीर सर्वमान्य अशा लेखक-ए-सम्राट पु. ल. देशपांडेची असते.

आता दुसरा किस्सा.

पुण्यापासून काही तासांच्या अंतरावरील माध्यमिक शाळा. सातवीच्या वर्गातला विद्यार्थी, भाषेच्या तासाला वि. वा. शिरवाडकर ऊर्फ कुसुमाग्रज या नावासमोर

थबकत शिक्षकांना विचारतो,

“सर ‘कुसुमाग्रज’ म्हणजे काय ?” सातवीचे मराठीचे शिक्षक तात्काळ अमूल्य माहिती देतात-

“अरे बाळा, ‘कुसुमाग्रज’ ही महाराष्ट्र शासनाने वि. वा. शिरवाडकर यांना दिलेली पदवी आहे.”

खलास ! व्हॉट अ ट्रेजिडी.

पु. ल. आणि कुसुमाग्रज यांची माहिती नसणारे चराचर महाराष्ट्राच्या भूमीत राजरोस फिरतात. यांना कदाचित ज्ञानेश्वर, तुकाराम, एकनाथ ही नावंदेखील गेलेली नसावीत. शंभरातून अशी पाच तरुण माणसं जरी महाराष्ट्रात निपजली तरीदेखील मराठी वाचन संपुष्टात आल्याचं बेधडक विधान करायला कोणा देवा-ब्राह्मणाच्या साक्षीची गरज पडू नये. इंग्लिश हॅज टेकन ओव्हर मराठी लॅंग्वेज. आजकाल हु वॉन्ट्स टू रीड मराठी असा एक बदसूर काढला जातोय. मराठी भाषा आणि वाचन इतकं मागे पडलंय ? आय वॉकड अॅण्ड वॉकड थ्रू द बायलेन्स ऑफ मुंबई अॅण्ड पुणे. उत्तराच्या शोधात कुठे कुठे भटकलो आणि प्रश्नच वाढत गेले.

मराठी पुस्तकं आणि दिवाळी अंकांचा खप घसरगुंडीवरून घरंगळत जावं तसा कमी झालाय, मग वर्षाकाठी हजारो पुस्तकं व अंक प्रकाशित करण्याचा आतबट्ट्याचा व्यवहार कसा चालू राहतो ? आणि तो कोण करतं ? ही सगळी रद्दी नेमकी कोणाच्या बोडक्यावर मारण्यासाठी प्रसिद्ध होत असते ? प्रश्न आणि आणखी प्रश्न. प्रश्नाचं गाठोडं किंवा हेवरसॅक पाठीला गुंडाळून ताडदेवला ‘क्रॉसरोड’च्या तरुण वर्दळीत शिरलो. अद्ययावत शॉपिंग मॉलसमोर ‘पॉप्युलर’चे रामदास आणि हर्ष भटकळ भेटले. दादरच्या कोलाहलात छबिलदासच्या गल्लीत आयडियलसमोर उभा राहिलो, माणसांचे धक्के खात तर पुस्तकांच्या गड्ड्यांमधून आणि गिन्हाईकांच्या गराड्यातून मंदार नेरुरकरने दोन-चार क्षणांची फुरसत काढली. टिळक ब्रीज पार करून ‘भाजीवाले-फेम’ सेनापती बापट मार्गावर आलो, तिथे मॅजिस्टिक एजन्सीचे अनिल कोठावळे पुस्तकांची सुरेख आरास करून तिष्ठत बसले होते, पुस्तकप्रेमींची वाट पाहिल्यागत. गिरगावात झावबाच्या वाडीतल्या गल्लीबोळात ‘श्री दीपलक्ष्मी’चे हेमंत रायकर दिवाळी अंकांचा इतिहास सांगण्यास उत्सुक होते. रायकरांचं ‘जयहिंद प्रकाशन’, ‘श्री महालक्ष्मी माहात्म्य’ व्रतकथेच्या चाळीस लाख प्रती संपवण्याचा विक्रम करतं.

विक्रीचा आणि दिवाळी अंकांच्या खपाचा धागा पकडून भल्या पहाटे कॅमेरा उचलला आणि इंद्रायणी एक्सप्रेसमध्ये बसून पुणे शहर गाठलं. एरंडवण्यात कलमाडी हायस्कूलशेजारी ‘पद्मगंधा’चे अरुण जाखडे जणू स्वागताला सज्ज होते. जाखडेन वर्षाचे ३६५ दिवस साहित्यिक वर्तुळातले पुरस्कार मिळत असतात. नागनाथाच्या पाराजवळ ‘राजहंस’चे दिलीप

माजगावकर होते. खपाचं गणित त्यांना अचूक कळल्याचं इतर प्रकाशक सांगतात. आप्पा बळवंत चौकाच्या 'वाहनी प्रदूषणा'त 'रसिक साहित्य'च्या योगेश नांदुरकरांची भेट झाली. गर्दीतून वाट काढत आणि धापा टाकत क्षणभर विसावलो ते सदाशिव पेठेतील खिरे दाम्पत्याच्या आलिशान 'पाथफाईण्डर'मध्ये. निवांत पुस्तकं चाळणं ही आजच्या जेट युगातली 'लवझरी' नव्हे तर मानसिक गरज बनली आहे आणि हो पंढरीची वारी करावी तसा डॉक्टर रा. चिं. ढेरे आणि संमेलनाध्यक्ष रा. ग. जाधव यांना भेटून आलो.

त्यांची विद्वता आणि आजच्या मार्केटिंगची चौकट यांचा कुठे तरी समन्वय साधला गेला (जसा तो विलायतेत जातो.) तर 'नाथ संप्रदायाचा इतिहास' किंवा 'दक्षिणेचा लोकदेव श्रीखंडोबा' यांच्या खपाचे आकडेही गगनाला भिडू शकतील.

विलायतेत विल्टनसाहेबाचं भिकार पुस्तकही केवळ मार्केटिंगच्या युक्तीने भरमसाट विकलं जातं.

सो ऑफ आय झूम ऑन इन द फिल्ड ऑफ मराठी साहित्य. प्रकाण्ड पंडित, प्रकाशक आणि विक्रेते अशा तीन टप्प्यांवरून मराठी वाचन संपुष्टात आलंय किंवा नाही याचा हा पॅनोरामिक व्ह्यू. प्रत्येकाला प्रश्न वेगळे आणि त्यांची उत्तर अर्थातच त्यांच्या वैयक्तिक अनुभवांना अनुसरून-

पॉप्युलर प्रकाशन १९२६ पासून १९५२ पर्यंत फक्त इंग्लिश पुस्तकांचे प्रकाशक. १९४८ साली त्यांनी बॉम्बे बुक डेपो विकत घेतल्यानंतर त्यांचा मराठीशी संबंध आला. पन्नासच्या दशकात आजची निरुत्साही परिस्थिती असती तर भटकळ कुटुंब मराठीकडे वळलं असतं का ? आणि मराठीवर इंग्लिशने खरंच आक्रमण केलंय का ?

रामदास भटकळ : त्या काळात माझ्याही डोक्यात होतं, माझ्यापेक्षाही अधिक ते माझ्या वडिलांच्या आणि मोठ्या भावाच्या मनात होतं आणि ते म्हणजे मराठी हीच आपली उद्याची भाषा आहे. केवळ इंग्रजीतलं पुढारलेपण पुरेसं नाही तर मराठीतूनही ते आवश्यक आहे. इंग्रजीसंदर्भात मुंबईकरांचा गैरसमज आहे. मुंबईबाहेर महाराष्ट्रात आजही मराठी महत्त्वाची आहे. महाराष्ट्रात मराठी वर्तमानपत्रं अधिक वाचली जातात. मराठी बातम्या अधिक पाहिल्या जातात. संपूर्ण भारतातही 'एमटीव्ही' किंवा 'स्टार'पेक्षा 'आजतक' कितीतरी पटीने अधिक पाहिला जातो. आजच्या इतपत निरुत्साही परिस्थिती असती तरी आम्ही मराठीकडे वळलोच असतो. कदाचित त्याला वळण वेगळं मिळालं असतं.

खेडोपाड्यापर्यंत पुस्तकांचं वितरण का होत नाही ?

रामदास भटकळ : चांगल्या प्रकाशनासाठी, वितरणासाठी पाया लागतो तो शालेय पाठ्यपुस्तकांचा आणि शालेय पुस्तकांचं प्रकाशन शासनाकडे आहे. त्यामुळे तुम्हाला ओपनिंग धंदा मिळतो. मुंबई विद्यापीठाचा संशोधन ग्रंथ प्रसिद्ध करायचा 'पॉप्युलर प्रकाशन'ने आणि मुलांसाठी अभ्यासक्रमाची पुस्तकं प्रसिद्ध करायची शासनाने. बरं याला कोणी विरोधही करत नाही. Liberalisation चे खंदे पुरस्कर्ते देखील या विषयावर बोलायला तयार नाहीत.

माझ्या लहानपणी मला आठवतंय. ढवळेंची शालेय पुस्तकं होती, धार्मिक पुस्तकं होती आणि मुलांची पुस्तकंही होती. शालेय पुस्तकांमुळे ते महाराष्ट्राच्या कानाकोपऱ्यात पोहोचले होते.

केशव भिकाजी ढवळे माहिती नाहीत असं कोणीच नव्हतं. याचा फायदा मिळून त्यांची इतर पुस्तकंही जाऊ शकत होती.

मुलांची पुस्तकं, सानेगुरुजींच्या गोष्टी वगैरे. आज आम्ही जेव्हा 'फास्टर फेणे' प्रसिद्ध केलं तेव्हा ते नाही खपवू शकलो. मुख्य म्हणजे आज आम्हाला सर्वत्र पोहोचण्याच्या मर्यादा उपस्थित झाल्या आहेत.

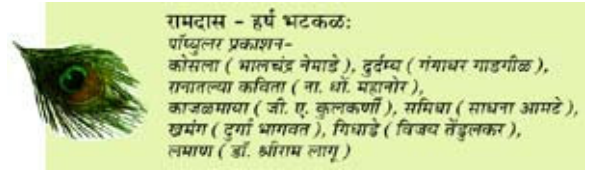
हर्ष भटकळ : मला वाटतं इंग्लिश ही आपल्या

व्यवहारातली भाषा झालीय. ती आपण स्वीकारायलाच हवी. कितीतरी भारतीय शब्द आता इंग्लिश डिव्हानरीनेही स्वीकारले आहेत. तेव्हा ती परकीय भाषा आहे असं मानण्याचं कारण नाही.

इंग्लिश इंग्लिशच राहणार आणि मराठी मराठीच. मराठीत कथा- कादंबऱ्यांचा काळ संपलाय. त्याऐवजी घरादाराला उपयुक्त असणारी पुस्तकं खपतात. आमच्या 'पॉप्युलर'चा प्रोग्रॅम खूप मोठा आहे. त्यात मराठी पुस्तकांची निर्मिती हा छोटा भाग असला तरी आम्ही तो खूप महत्त्वाचा समजतो. आज आपल्या मराठीतही संजीव कपूर किंवा तरला दलाल यांच्या खाद्य-संस्कृती पुस्तकांना खूप मागणी आहे. कॉम्प्युटर किंवा मॅनेजमेंटची पुस्तकं खपतात. टीव्हीवरील सीरियल्समुळे लोकांची कथा- कादंबऱ्यांची भूक भागते.

हाच विचार '**राजहंस'चे दिलीप माजगावकर** अधिक विस्तृतपणे मांडतात. "दिवसेंदिवस जीवनाच्या कक्षा इतक्या वाढतायत की पूर्वीची जी व्याख्या होती त्यापेक्षा आता जीवनाचा परिघ, रोज जगणाऱ्या माणसांचा, येणाऱ्या संबंधांचा, विषयांचा आवाका इतका व्यापक प्रमाणात वाढलेला दिसतो की त्या त्या गोष्टीतल्या पुस्तकाच्या स्वरूपातलं मटेरियल उपलब्ध झालं तर ते वाचकांना

रामदास - हर्ष भटकळः
पॉप्युलर प्रकाशन-
कोसला (मालचंद्र नेमाडे), दुर्दम्य (गंगाधर गाडगीळ),
गनातल्या कविता (ना. धो. महावीर),
काजळमाया (जी. ए. कुलकर्णी), समिधा (साधना आमटे),
खमंग (दुर्गा भागवत), गिधाडे (विजय तेंडुलकर),
लमाणा (डॉ. श्रीराम लागू)

दिलीप माजगावकर:
राजहंस प्रकाशन-
इन्किलाब विरुद्ध जिहाद
(लक्ष्मीकांत देगमुख),
मसाज (विजय तंडुलकर),
शोध राजीव हत्येचा
(डॉ. आर. कार्तिकेयन,
राधा विनोद राजू),
मुखवटा (अरुण साधू)

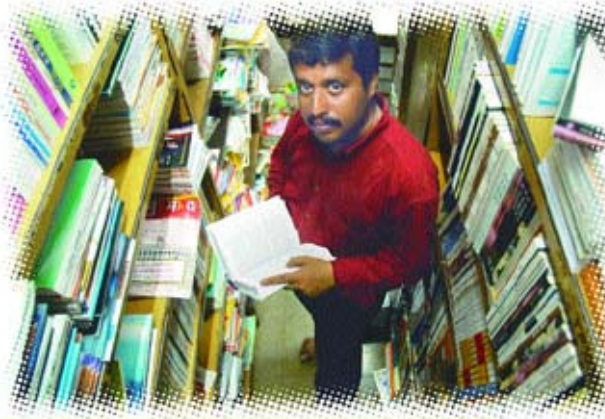
हवंय. जुन्या काळातदेखील उत्तम दर्जेदार पुस्तकांची एक आवृत्ती संपायला दोन वर्षांचा काळ लागलेला आहे. आजही चांगल्या पुस्तकाची एक आवृत्ती वर्षा-दीड वर्षात संपते. मेघना पेठेचा कथासंग्रह हा जर साहित्याचा केंद्रबिंदू धरून विचार केला तर आजही चांगल्या कथा-संग्रहाच्या एका वर्षात दोन आवृत्त्यासुद्धा खपतात. मराठी पुस्तकांचा वाचक दिवसेंदिवस कमी होतोय हे आमच्या लहानपणापासून आम्ही ऐकत आलो आहोत. उलट वाचकांची संख्या वाढते आहे. फक्त तो कथा- कादंबऱ्यांच्या Pure form कडून applied form कडे वळला आहे. आमच्या काळात बर्फ गार होता. आजचा बर्फ कमी गार असतो ही प्रत्येक पिढीची ओरड असते. मी उत्तम पुस्तक काढेन, ते उत्तम पद्धतीने लोकांपर्यंत नेईन. मी उत्तम जाहिरात करेन. गैरव्यवहाराचा मार्ग न अवलंबता त्यासाठी जे जे मार्ग उपलब्ध असतील त्याचा मी वापर करेन, हीच आजच्या प्रकाशकांची वृत्ती असायला हवी. माझं पुस्तक आहे, ते उत्तमच आहे. तुम्हाला त्याची किंमत असेल तर सिंहगडाच्या कडा मागून चढा आणि पुस्तक घ्या. मी तुमच्यापर्यंत येणार नाही ही मनोवृत्ती आता चालणार नाही. कारण कथा- कादंबऱ्यांचा वर्ग जो खूप प्रमाणात कमी झाला नसून तो पसरला गेलाय त्यांच्यापर्यंत पोहोचणं हीच आता आम्हा प्रकाशकांची खरी जबाबदारी आहे.”

योगेश नांदुरकर
संपादन- साहित्य सूची
(मासिक)
रसिक साहित्य, आप्पा
बळवंत चौक,
पुणे ४११००२.

आप्पा बळवंत चौकातील रसिक साहित्याचे योगेश नांदुरकर विक्रेत्यांच्या भूमिकेतून सांगतात,
”प्रत्येक जिल्हा पातळीवर एक पुस्तक विक्रेता हवा. प्रकाशक संख्येच्या तुलनेत पुस्तक विक्रेते खूपच कमी आहेत. प्रदर्शनात पुस्तकांची खरेदी होते, मात्र त्याकडे वाचक मल्टीपरपज पद्धतीने पाहतो म्हणजे एक पुस्तक घरात किती जणांना उपयोगी पडेल. याच दृष्टिकोनातून पाककला, आरोग्य, संगणक ही पुस्तकं अधिक विकली जातात.
इथे आप्पा बळवंत चौकात आमच्याकडे ललित साहित्याचे दररोज पाचशे ग्राहक असतात. वीस ते पंचवीस हजारांच्या आसपासची खरेदी होत असते, अनेकदा त्यांच्याशी बोलताना असं लक्षात येतं की चंद्रपूर, नांदेड, यवतमाळ यांसारख्या भागात अनेक पुस्तकांविषयीची माहिती पोहोचलेली नसते. हळूहळू नांदेड, यवतमाळ हा भाग डेव्हलप होतोय. आपल्याकडे पुस्तक- प्रदर्शनाचा भाग फक्त मुंबई- पुणे- नाशिकपुरताच बराच काळ मर्यादित राहिला होता. आज मात्र सातारा, सांगली, कोल्हापूर अगदी थेट बेळगाव आणि दुसरीकडे यवतमाळपर्यंत उत्तम विक्री होत असते. आम्हा विक्रेत्यांना लक्षात आलयं की इथे उत्कृष्ट काऊंटर सेल होतो, काऊंटर सेलने वाचक वाढत असतो.”
पुण्यावरून थेट दादरला वडेवाल्याची गल्ली तिथे ‘आयडियल’.
”गणपतीपासून दिवाळीपर्यंत मराठी पुस्तकांची सर्वाधिक विक्री होत असते आणि लायब्ररी खरेदीकरिता मार्चचा महिना.”
खरेदी- विक्रीचे ठोकताळे सांगायला मंदार नेरुरकर ‘आयडियल’.
”प्रिंट मीडिया हा नेहमीच इलेक्ट्रॉनिक मीडियापेक्षा वेगळा- स्वतंत्र राहणार आहे. आज वेगवेगळी वृत्तपत्रं इंटरनेटवर दिसतात. पण सकाळच्या चहाबरोबर आपल्याला वृत्तपत्रं लागतंच की!”

मंदार नेरुरकर
आयडियल बुक डेपो, आयडियल पुस्तक त्रिवेणी,
छविलदास गल्ली, दादर, मुंबई-२८.

‘आयडियल’मधली सदासर्वदा गर्दी नेमकं काय विकत घेते ? आणि तरुण पिढीचा कल कुठे दिसतो ?

मंदार एका फटक्यात पुस्तक काढून दिल्यागत उत्तर देऊ लागतो-

”तरुण पिढीत, विशेषतः कॉलेजमध्ये जाणाऱ्या मुलींमध्ये कथेचं वाचन उत्तम आहे. अरुणा ढेरे, आशा बगे, मेघना पेठे, सानिया, शांता शेळके वा सुनीताबाई यांच्या पुस्तकांना तरुण स्त्री वर्गात विशेष मागणी आहे. पुल, वपु तर आयुष्यभरासाठी चालणारी पुस्तकं आहेत. कादंबऱ्यांच्या खपाचं प्रमाण कमी झालंय मान्य, याला कारण मिल बंद झाल्यात. मिलमध्ये डबा खाण्याच्या वेळेत बाबा कदम, शिरवळकर,

सडेकर वाचले जात असत. त्यांच्या खपाची जागा आता गृहोपयोगी पुस्तकांनी घेतली आहे. फरक एकच झालाय आणि तो म्हणजे पूर्वी लोक आपणहून पुस्तकांची चौकशी करत. आज ते बाजारात आलंय म्हणून गाजवावं लागतं. 'महानायक' सारख्या सहाशे रुपयांच्या पुस्तकांच्या जर सहा- सहा आवृत्त्या निघू शकतात, यावरून वाचक कमी झालेला नाही हेच दिसून येईल. आमच्याकडे दिवसाला ३०० ते ४०० पुस्तकं जातात, अगदी दहा रुपयांपासून सहाशे- आठशे रुपयांपर्यंत किमतीची. प्रकाशकांनी- विक्रेत्यांनी मिळून नवनवीन करत राहणं आवश्यक आहे. आम्ही मराठी टी-शर्ट्स काढतोय. अर्थात मी त्यातील विक्रीचा भाग सांभाळतोय. माझे मित्र विनोद पवार आणि महेंद्र मिळून ते करतायत. इंग्लिश मीडियमला जाणारी जी तरुण पिढी आहे त्यांना याचं विलक्षण अप्रूप वाटेल. त्यावर वंदे मातरम् असेल, बहिणाबाईची गाणी असतील, कुसुमाग्रजांच्या कविता असतील, किंवा ग, म, भ, न आद्याक्षरं असतील. साहित्याला पूरक ठरतील अशा अॅलाइड गोष्टी उत्तम मार्केटिंगद्वारे बाजारात आणणं ही काळाची गरज आहे. दिवाळी अंकांची विक्री कशी 'स्कीम' टाकताचक्षणी वाढत गेली. चार वर्षांपूर्वीपर्यंत अंकांचा खप एकदम कमी झाला होता. अंकांसोबतच्या अनेक स्कीम्स बाजारात आल्या आणि एकाएकी दिवाळी अंकांना ऊर्जितावस्था आली.' मराठीच्या भवितव्यावर भाष्य करताना संस्कृतचा विचार अपरिहार्य ठरतो असं डॉ. रा. चिं. ढेरे म्हणतात त्याचप्रमाणे मराठी वाचनासहित दिवाळी अंकांचा विषय निघणं क्रमप्राप्त ठरतं.

अरुण जाखडे:
पद्मगंधा प्रकाशन-
लोकसंस्कृतीचे उपासक (रा. चि. ढेरे),
मराणाची तमा कुणाला?
(पुरुषोत्तम धाकूम),
लोकवाङ्मयशास्त्र
(डॉ. गंगाधर मोरजे),
विवेक आणि विद्रोह (डॉ. अरुणा ढेरे),
साध (डॉ. एस. एल. धरपा),
येरवडा विद्यापीठातील दिवस
(डॉ. कुमार सधर्षी)

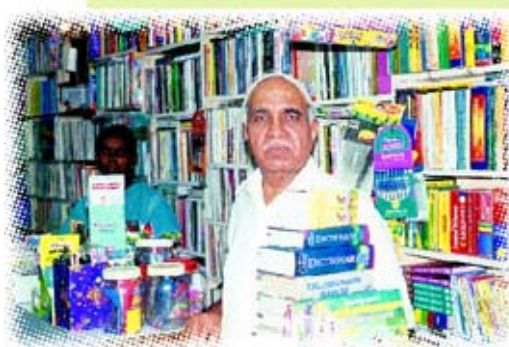

'पद्मगंधा'चे अरुण जाखडे हिरीरीने दिवाळी अंकांची सद्यः परिस्थिती कथन करतात. "गेल्या वर्षी सगळ्या दिवाळी अंकांची विक्री तीस टक्क्यांनी कमी झाली होती. पूर्वी दिवाळी अंकांची विक्री प्रसिद्ध लेखकांमुळे होत असे. अमुक एका अंकात माडगूळकरांची कथा आहे किंवा जयवंत दळवींची कादंबरी आहे त्यांचा एक टोस वाचकवर्ग होता. अशी लेखकांची भक्कम फळी आता हयात नाही. मग आम्ही लेखकांच्या नावाऐवजी विषयाकडे आकृष्ट करण्याचा प्रयत्न करतोय. केवळ वाङ्मयीन अंक काढणे आता अवघड आहे. 'मौज' किंवा 'दीपावली'ने तो

उपक्रम अद्याप चालू ठेवलाय.

दिवाळी अंकांचं अर्थकारण हे जास्तीत जास्त जाहिरातींवर अवलंबून आहे. जाहिराती कमी होऊ लागल्या. शासनाच्या दहा ते अकरा जाहिराती होत्या. कुटुंब कल्याण, लॉटरी, दारुबंदी इत्यादी, त्याही १९९३-९४ नंतर बंद झाल्या. टीव्हीने बऱ्याच जाहिराती खेचून घेतल्या. याचबरोबर वृत्तपत्रांचे जे दिवाळी अंक निघतात त्यासोबतची स्पर्धा अतिशय अवघड असते. कारण वृत्तपत्रांकडे असणारी यंत्रणा इतरांकडे असणं शक्यच नाही, पण प्रत्येक वेळेस एक भावना असते मागचा प्रयोग फसला, पण या वेळेस काहीतरी हाताशी लागेल. विक्रीवर लक्ष केंद्रित करून अशोक व अनिल कोठावळंनी स्कीम्स काढल्यात. मंदारने 'आयडियल'च्या स्कीममधून दिवाळी अंकांची विक्री वाढवली. एकाच दुकानातून हजार किंवा सातशे-आठशे अंक जाणं ही फार मोठी गोष्ट झाली.

आमची 'दिवा' नावाची संघटना आहे. आम्ही दिवाळी अंकांचे संपादक वेळोवेळी भेटून समस्यांवर चर्चा करतो, एकत्रित जाहिराती मिळवण्याचा प्रयत्न करतो. अर्थात विषयाचं नावीन्य शोधल्याशिवाय पर्याय नाही आणि ज्याला विक्रीसाठी काही करणं शक्य आहे अशानेच दिवाळी अंक काढावेत."

सु. वा. जोशी
उत्कर्ष प्रकाशन-
असेन मी नसेन मी
(शांता शेळके),
गोष्टी घाकडोल
(व्यंकटेश
माडगूळकर),
मिशकल गेलरी
(शि. द. फडणीस),

उत्कर्ष प्रकाशनचे सु. वा. जोशी यांनी जाखडेंचीच 'री' ओढली. ऐन डेक्कन जिमखान्यावर गरवारे पुलाखाली त्यांचं दुकान, शेजारी ग्रंथालय. अक्षरशः शून्यातून सुरुवात केली. लक्ष्मी रोडला रस्त्यावर बसून दिवाळी अंक विकले. याविषयी आज ते सांगतात.

"लोक रस्त्यावर लाइन लावून अंक न्यायचे आणि त्यावर रेशन असायचं. आज पन्नास वर्ष मी अंक विकतोय. पूर्वी शहरातून गावाला

जाणारा भरपूर मोठा वर्ग होता. तो पुण्याहून निघतानाच मिठाईचा डबा आणि दोन-चार अंक घेऊन निघायचा. त्या वेळेस अंक मिळण्याच्या मुंबई व पुणे एवढ्या दोनच बाजारपेठा होत्या. नागपूरसुद्धा नव्हतं. पुण्याहून दिवाळी अंक इतर ठिकाणी जात, अगदी घराघरात विनोदी अंकांची मागणी होती. 'मोहिनी', 'आवाज'चे अंक राखून ठेवावे लागत. मराठीतच ही मंदी

आलीय असं नव्हे, पूर्वी मी शंभर- शंभर 'स्टारडस्ट' विकायचो. आता तो आकडा पंचवीसपर्यंत खाली आलाय. मी लायब्ररी चालवतो. त्याचे एकेकाळी साडेतीन हजार मॅबर होते, आता सातशेपर्यंत आकडा आलाय. एखाद्या लेखकाचं एखादं पुस्तक अभ्यासक्रमात असलं तर मग त्या लेखकाची इतरही पुस्तकं विद्यार्थी घेऊन जातात. डॉ. ढेरे किंवा माडगूळकरांचे असे सेटच्या सेट घेऊन जातात. कारण त्यातलं एक पुस्तक त्यांच्या अभ्यासात असतं. कोणत्या न कोणत्या तरी कारणाने विक्री होते, वाचक असतो पण वाचनाची मात्र रड आहे.”

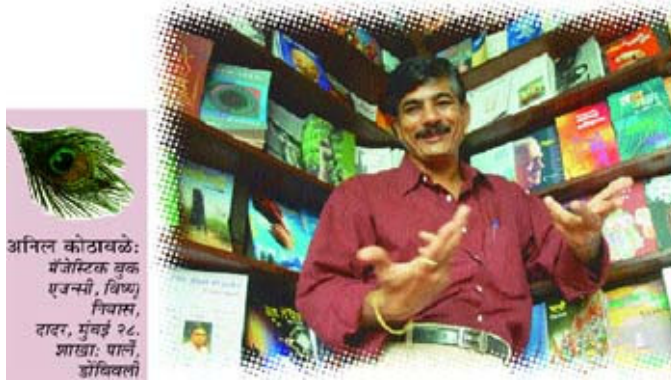
हेमंत रायकर:
जयहिंद प्रकाशन-
श्रीदीपलक्ष्मी दिवाळी अंक, श्री महालक्ष्मी माहात्म्य व्रत कथा

खपाचा विक्रम करणारं आवृत्तीमागून आवृत्ती खपणारं पहिल्या क्रमांकाचं पुस्तक म्हणून साने गुरुजींच्या 'श्यामची आई' कडे बोट दाखवलं जातं. 'जयहिंद प्रकाशन' चे हेमंत रायकर मार्गशीर्षात 'श्री महालक्ष्मी माहात्म्य- व्रतकथा' ची 'न भूतो न भविष्यति' अशी विक्री करतात.

“महिन्याभरात जवळपास चाळीस लाख पुस्तकांची विक्री होते, इतरही दोन-चार प्रकाशक आहेत, सर्व मिळून साधारण एक कोटीच्या आसपास कॉपीज विकल्या जातात. आमचा 'जयहिंद' चा खप त्यात चाळीस लाख कॉपीजचा असतो. १९८४ च्या आसपास आम्ही

ते प्रकाशित करायला सुरुवात केली. वीस हजारांवरून विक्री चाळीस लाखांपर्यंत गेली. एवढ्या वर्षात आम्ही त्याची किंमत फक्त आठ आणे वाढवली आहे. दीडची दोन रुपये केली.”

मार्गशीर्षात (चार किंवा पाच) गुरुवार उपवास करून व्रतकथेच्या सात प्रती शेजार-पाजारच्या महिलांना वाटल्या तर लगेच लक्ष्मी प्रसन्न होऊन आर्थिक भरभराट होते, अशी विशिष्ट मराठी महिलावर्गात भावना आहे. हीच श्रद्धा-भावना त्यांनी मराठी साहित्याप्रती दाखवून दिवाळी अंक वा एखादं चांगलं पुस्तक भेट म्हणून दिलं तर? महिन्याभरात एक कोटी प्रती खपवणाऱ्या महिलांना (दिवाळी अंक वा पुस्तकांच्या किमती पाहता) वर्षभरात दोन्ही मिळून चाळीस- पन्नास हजार प्रतींची देवाण-घेवाण करणं अवघड जाऊ नये.

अनिल कोठावळे:
मॅजिस्टिक बुक
एजन्सी, विष्णु
निवास,
दादर, मुंबई २८.
शाखा: पार्ले,
बोविवली

'मॅजिस्टिक'च्या अनिल कोठावळेंना ही गंमत सांगितली तर ते खळखळून हसतात आणि म्हणतात-

“अहो बाजारात मी दोन स्कीम्स टाकल्यात. मॅजिस्टिक द्विदल ग्रंथसंचय योजना आणि 'डिस्काऊंट कूपन'. त्यालाही रिस्पॉन्स मिळत नाही.”

दादर, पार्ले, डॉंबिवली येथे ललित साहित्याची विक्री करणाऱ्या 'मॅजिस्टिक एजन्सी'च्या अनिल कोठावळेंना तरुण पिढीचं चित्र फारसं

विलोभनीय दिसत नाही.

“आजच्या मराठी वाचनाच्या विरोधात दोन घटक- पालक आणि शिक्षक. मुलांनी एखादं मराठी पुस्तक उचललं, बघायला- चाळायला, आमचे पालक ओरडणार, 'अरे तुला मराठी वाचता येतंय? नाही ना? मग ठेवून दे.' हॉटेलमध्ये मेनू कार्ड मराठीत असेल आणि एखादा मुलगा वाचायचा प्रयत्न करतोय तरी त्याला पालक ओरडतील. आपल्याकडे बहुतेक शिक्षक तर एक तारखेपुरतेच असतात. पगाराचं पाकीट मिळालं की संपलं. अजूनही आठवी- नववीच्या विद्यार्थ्यांना इसापनीती आणि बिरबलाच्या गोष्टी दिल्या जातात. खरं तर 'बनगरवाडी', 'अग्निपंख', 'व्यक्ती आणि वल्ली' ही पुस्तकं वाचायला द्या. इथून तो डेव्हलप होत जाईल. त्याला विनोद कशाला म्हणतात, याची समज येईल. इथूनच पुढे तो दळवी- गोनीदांकडे वळेल.

पूर्वी मे महिन्यात इथे दादरमध्ये प्रचंड गर्दी असायची, आता कोणी हुंकून पाहत नाही. पालक म्हणतात टीव्हीसमोर बस आणि तो महागडा कॉम्प्युटर घेऊन दिलाय नं त्याचं काय ते कर. पण वाचू नकोस. पुस्तकं विकत घेऊन देणाऱ्या पालकांची पिढी आता राहिली नाही. ना मराठी वाचतात ना इंग्लिश. परवा मी 'ऑक्सफर्ड' मध्ये गेलो होतो. अजिबात गर्दी नाही. शेजारच्या कॉफी हाऊसमध्ये तुफान गर्दी. इंग्लिशची एक आवृत्ती नेमकी कितीची असते हादेखील चर्चेचा भाग झाला. इंग्लिश पुस्तकांचा मात्र गाजावाजा उत्तम होतो.

विलायतेत तर तरुण पिढीला लुभावणारी अनोखी पद्धत असते. त्यांच्याकडे सिण्ड्रेलासकट अनेक पात्रं त्यांनी जिवंत ठेवली आहेत. तुम्ही जेव्हा डिस्ने वर्ल्डमध्ये जाता आणि वेगवेगळ्या पॅव्हिलियनमधून फिरता तेव्हा एखाद्या ठिकाणी सिण्ड्रेलाचं संपूर्ण कथानक तुम्हाला पाहायला मिळतं.

प्रकाशचित्रं-
प्रदीप कोचरेकर (भटकळ),
दिलीप कागडा (हेमंत रायकर),
रितेश उत्तमचंदानी (मंदार नेरुरकर,
अनिल कोठावळे),
अभिजीत देसाई (अरुण जाखडे,
डॉ. रा. चि. ढेरे, रा. ग. जाधव, दिलीप
माजगावकर, सु. वा. जोशी, योगेश
नांदुरकर, पाथफाईण्डर)

दिवसभर तुम्ही डिस्नेलॅण्ड बघता तेव्हा संध्याकाळी ही सगळी मॉडेल्स तुम्हाला जिवंत एका ग्राऊंडवर फिरताना दिसतात. मग मुलं सद्द्या घेतायत, त्यांच्याबरोबर फोटो काढतायत आणि ती मॉडेल्स, त्यांचा मेकअप, त्यांची ॲक्टिंग सगळं हुबेहुब असल्याने आपसूक तुम्हाला घरी जाऊन पुस्तक पुनःपुन्हा वाचण्याची इच्छा होतेच.

आपल्याकडे 'गोट्या', 'फास्टर फेणे' जिवंत पाहायला मिळत नाहीत. टीव्ही सीरियलमध्ये दिसली तर दुसऱ्या मिनिटाला विसरले जातात, म्हणून तर सीरियलवाल्यांना पूर्वसूत्र दाखवण्याची गरज भासते. 'स्वामी' कादंबरीला सीरियलमुळे फायदा झाला मान्य आहे, पण ती मुळातच 'क्लासिक'च्या श्रेणीत गाजली होती. 'स्वामी' गाजली तसं 'अवंतिका' पुस्तकही चालायला हवं होतं. मुळात ती आठ-दहा पानांची कथा असते. त्यात पाणी घालून दोन-चारशे एपिसोड्स करायचे. लोक घरबसल्या तेवढ्यापुरतं पाहतात, पण पुस्तक विकत घेऊन वाचणार नाहीत. माझ्याकडे इथे वीस-पंचवीस मुलं 'एकांकिका' विकत घ्यायला येतील, दोन-अडीच तास काढतील. दोन-चार एकांकिका होतील, काऊंटरवर पैसे देऊन निघून जातील. आजूबाजूला पाहणार नाहीत. मला इतकं वाईट वाटतं. एवढं मोठं दुकान आहे, दुकानात पुस्तकं पाहायची, चाळायची सोय आहे, पण नाही म्हणजे नाहीच.' मानसिक अधोगतीच्या कठोर वस्तुस्थितीला 'काळाची गरज' नावाचं लेबल डकवर्ल की कसं छान वाटतं. पाककौशल्य, पर्यटन विकासाच्या पुस्तकांची विक्री विक्री ही काळाची गरज. दिवाळी अंकांबरोबर तीन सुगंधी उटणी, दोन रांगोळ्यांची पुस्तकं आणि एक मोरी धुवायचा ब्रश देऊन बाजारात 'स्कीम' फ्लोट करायची - काळाची गरज. पु. ल., जयवंत दळवी, श्री. ना. पेंडसे यांच्या पाठीला पाठ लावून 'दोन दिवसांत कोट्यधीश व्हा' नाही तर 'तुमचेच भविष्य तुम्हीच पाहा आणि त्यानुसार वागा'च्या प्रती रचून ठेवायच्या हीदेखील काळाचीच गरज. आणि प्रत्येक मराठी पुस्तकासमवेत दहा-पंधरा इंग्लिश पुस्तकं ठेवायची ही तर काळाची गरजच गरज. यालाच आधुनिक कॉम्प्युटराईज्ड जीवन ऐसे नाव.

ज्ञानेश्वर आणि त्यांची भावंडं आजच्या युगात असती तर तीही इंग्लिशमधून बोलली असती आणि ज्ञानेश्वरांनी 'ज्ञानेश्वरी' देखील साहेबाच्या भाषेत लिहायला घेतली असती.

'ओम् नमो जी आद्या। वेदप्रतिपाद्या।

जय जय स्वयंवेधा। आत्मरूपा।।१।।

देवा तूचि गणेशु। सकल मति प्रकाशु।

म्हणे निवृत्तीदासु। अवघारिजो जी।।२।।

लेटस् ट्रान्सलेट इट इन इंग्लिश! कम ऑन यु यंग फोक्स!

पहिला दिवाळी अंक कोणता ?

दिवाळी अंकांचा इतिहास विलक्षण वाचनीय व गुंतागुंतीचा असण्याची शक्यता आहे. अनंत हरी गट्टे यांनी १९२२ साली 'मौज'चा दिवाळी अंक प्रथम प्रकाशित केला. मधुकर पाटकरांनी १९५१ साली 'आवाज'ची सुरुवात केली. १९६१ ते १९७० या दरम्यान 'आवाज'चा अंक गुजराती भाषेतही निघत असे. श्रीधर अनंत एकबोटे यांनी १९५६ साली सुरू केलेला 'सुगंध' उत्कृष्ट दर्जेदार कथांसाठी प्रसिद्ध होता. शि. द. फडणीसांची धमाल चित्रे म्हणजे 'मोहिनी'च्या अंकाची जान होती.

'हंस', 'नवल', 'मोहिनी' यांनी दशकामागून दशकं गाजवली. 'धनुर्धारी' गेली ६७ वर्ष प्रकाशित होतोय. त्याचे पहिले संपादक होते नामवंत पत्रकार, इतिहासप्रेमी श्री. रा. टिकेकर. दीनानाथ दलाल यांनी १९४४ मध्ये 'दीपावली'चा शुभारंभ केला. पुढे १९७८ ला दलाल यांच्या कन्या प्रतिमा वैद्य यांनी तो 'मॅजस्टिक' केशवराव कोठावळेकडे सोपवला आणि हो 'आवाज'च्या मुखपृष्ठावरील सुप्रसिद्ध 'खिडकी'चे पहिले मुखपृष्ठ १९६० साली बाळासाहेब ठाकरे यांनी चितारले होते.

दिवाळी अंकांचा इतिहास लिखित स्वरूपात उपलब्ध हवा. पहिला दिवाळी अंक नक्की कधी प्रकाशित झाला ? १९०९ साली 'मासिक मनोरंजन'चा पहिला दिवाळी अंक प्रसिद्ध झाला. काशिनाथ रघुनाथ मित्र यांनी 'मनोरंजक ग्रंथप्रसारक मंडळा'ची स्थापना केली. त्याचसोबत १९२ पानांचा १ रुपया किमतीचा गच्च असा दिवाळी अंक मराठी वाचकांच्या हाती ठेवला. यापूर्वी कधी अंकाची कल्पना अस्तित्वात आली होती का ? १९०६ साली वासुदेव गोविंद आपटे यांनी खास

मुलांसाठी असं 'आनंद' नावाचं मासिक सुरू केलं होतं. त्याचा दिवाळी अंक निघाला होता किंवा नाही हा संशोधनाचा विषय ठरावा. (तसा निघाला असल्यास पहिल्या दिवाळी अंकाचं श्रेय 'आनंद'कडे जाईल.) तोपर्यंत मात्र 'मासिक मनोरंजन' हाच पहिला मानकरी ठरतो.

हेमंत रायकर यांनी १९५८ पासून २००० पर्यंतच्या 'श्रीदीपलक्ष्मी' दिवाळी अंकांमधील प्रसिद्ध साहित्यिकांचे निवडक लेख एकत्र करून 'दीपलक्ष्मी क्लासिक'ची संकल्पना अत्यंत यशस्वीरीत्या साकारली होती. त्याच धर्तीवर कोणीतरी पुढे येऊन दिवाळी अंकांच्या इतिहासावर संशोधन करायला हवं.

भाषा म्हणजे जगण्याची प्रक्रिया - संमेलनाध्यक्ष रा. ग. जाधव

'मराठी माणसाच्या हातून मराठी भाषा निसटू लागलीय का? मराठी माध्यमाचं महत्त्व मराठी माणूसच कमी करू लागलाय का?'

आजच्या घडीला या दोन प्रश्नांची उत्तर देण्याकरिता जाधवसरांइतपत दुसरी योग्य अभ्यासपूर्ण व्यक्ती सापडणं कठीण. गरम चहाचे घुटके घेत सर विचारपूर्वक बोलू लागतात. इथून पुढे त्यांना प्रश्नांचा आधार लागत नाही. त्यांचे तेच ओघवत्या शैलीत मुद्दे उपस्थित करीतच विचारांची दिशा ठरवत पुढे सरकतात. ट्रॅफिकचा आवाज, पेरुगेटवरील संध्याकाळची लगबग, चार-पाच टेबलांच्या त्या छोट्या हॉटेलमधील गिन्हाईकांची वर्दळ अशातच सरांचे क्लोजअप्स टिपले जात असताना संमेलनाध्यक्ष आणि अभ्यासक-विचारवंत अशा तिहेरी भूमिकेतून रा. ग. जाधव म्हणतात-

“सध्या मराठीची जी स्थिती आहे ती मला वाटतं तात्पुरती आहे. २०२५ च्या आसपास पुन्हा मराठीचं महत्त्व सगळ्या अंगांनी बहरेल, म्हणजे संस्कार भाषा, ज्ञान भाषा, शिक्षणाची माध्यम भाषा, साहित्य भाषा आणि आर्थिक व्यवहाराची भाषा यासह मराठीला उर्जितावस्था येईल. आज मराठी भाषिक सर्व क्षेत्रांमध्ये कार्यरत आहेत. भाषिक अभिव्यक्ती त्यांच्यापाशी आहे, ज्यामुळे इंग्लिशचा हा प्रभाव तात्पुरता आहे. त्याबद्दलचा भ्रमनिरास काही वर्षांत होईल. आणि इंग्लिशला व्यवहार्य भाषा मानून मराठी माणूस स्वतःची मातृभाषा दूर लोटू पाहतोय यावर मी असं म्हणून की मराठी विरुद्ध इंग्लिश विरुद्ध हिंदी असं असू शकत नाही. कारण यापुढची उद्याची जी भाषिक वास्तवता आहे त्या ठिकाणी तुम्हाला त्रैभाषिक व्हावंच लागेल. केवळ एका भाषेत राहून चालणार नाही. आणि मी त्रैभाषिक असणं म्हणजे माझ्या मातृभाषेकडे, मराठीकडे दुर्लक्ष होतेय, तिची पीछेहाट होतेय असं म्हणायचं काही कारण नाही. हे एक थोडेसे गैरसमज आहेत आणि भाषाशास्त्रज्ञ, साहित्यिक, वृत्तपत्र माध्यमं यांनी लोकांना नीटपणे समजावून दिलं तर या सर्व गोष्टींचं नीट placing होईल म्हणजे मराठी कुठे, हिंदी कुठे, इंग्लिश कुठे! एका मराठीत ज्याला आपण साहित्यिक भाषा म्हणतो तीसुद्धा एका प्रकारची नाही. ज्ञानेश्वरांची भाषा वेगळी, तुकारामाची वेगळी, कुसुमाग्रजांची वेगळी.

भाषेचा जो फुलोरा असतो तो हळूहळू कमी होईल. कारण आजची, उद्याची मानसिकता हीच फुलोऱ्याच्या विरोधात आहे. आज लोकांना वस्तुनिष्ठ अशी अत्यंत रोखठोक भाषा आवडते, जशी आमच्या विजय तेंडुलकरांच्या नाटकात असते. जसं तुम्ही आम्ही बोलतो तसं नाटक पाहिजे असं आपण म्हणतो, ही आपली प्रत्यक्ष जगण्याची भाषा आहे. ती फार अलंकारिक असत नाही. आज जर कोणी खांडेकरांच्या भाषेत बोलायला लागलं तर लोकांना ते आवडणार नाही. भाषा ही जगण्याची प्रक्रिया असते, वास्तव असते. एक टप्पा असा येतो की त्या ठिकाणी साधी, सामान्य भाषा गरज बनते. एखाद्या काळात फडके-खांडेकरांची भाषा लिहिणं आवश्यक होतं, एखाद्या काळात ज्ञानेश्वरांनी दर्शन देणं आवश्यक होतं. तुकारामांची भाषा परखड आहे, तर चिपळूणकरांची लांब-पल्लेदार भाषा. इंग्रजीला वाघिणीचं दूध म्हटल्यानंतर तिच्यासारखी मराठी भाषा काढण्यासाठी चिपळूणकरांना पल्लेदार मराठी लिहावंच लागलं ना! त्यांचे समकालीन महात्मा फुले पल्लेदार मराठी लिहीत नाहीत. परखड, राकट थोडीशी रांगडी अशी त्यांची भाषा आहे. इंग्रजीच्या आव्हानाला किमान दोनशे वर्षं तरी आपण पुरून उरलेलो आहोत. मराठीचं या दरम्यान काही वाईट झालंय असं मला वाटत नाही. दोनशे वर्षं जर आपण लढू शकतो तर व्हाय नॉट दोन हजार वर्षं! मराठी वाचलं जात नाही वगैरे काही नाही. भरपूर वाचक आहेत. एवढी अडीच हजार पुस्तकं वर्षाला प्रकाशित होत असतात, त्याला ग्राहक आहे म्हणूनच नं! कल्पित कादंबऱ्या खपत नसतील कदाचित, पण वैज्ञानिक कादंबरी खपते, कारण नव्या पिढीचा मार्ग विज्ञानाच्या दिशेने जातोय. लोक आत्मचरित्र वाचतात, समीक्षा, ऐतिहासिक पुस्तकं वाचतात. स्तंभलेखन मराठीत लोकप्रिय आहेच. ही नवी पत्रकारिता आहे. त्यातून कितीतरी वेगवेगळ्या विषयांची पुस्तकं आलेली आहेत.

आणखी दहा-पंधरा वर्षांनी मराठीकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन अधिक चांगला होईल तेव्हा एक लक्षात येईल की मला माझी भावना व्यक्त करायला मातृभाषा हेच उत्तम साधन आहे. जे मराठी लोक आता अमेरिकेच्या मागे लागून, सुवर्णकांचन मृगाच्या मागे लागून मातृभाषेकडे दुर्लक्ष करीत आहेत, त्यांना आणखी एका पिढीनंतर असं लक्षात येईल की आपण सांस्कृतिकदृष्ट्या पोरके-अनाथ झालो आहोत. घरचा नाही नि दारचा नाही अशी परिस्थिती होईल. संस्कृती ही भाषेतून आलेली असते. मी संध्याकाळी कातरवेळेला करुणाष्टकं आपोआप म्हणतो. संस्कृतीची उपेक्षा करून

कुठलीही व्यक्ती वा समाज सुखी होऊ शकत नाही. कॉम्प्युटरमध्येदेखील आहे नं मराठी ? दहा कोटी लोक आज मराठी बोलतात. युरोपमधील कुठल्याही देशापेक्षा ही मोठी लोकसंख्या आहे.

वी आर ए नेशन, मग मला मातृभाषेसोबत हिंदी व इंग्रजीही यायला हवं. मराठी वील नेव्हर बी अ नॅशनल लॅंग्वेज हे मान्य करावं लागेल की नाही ? आणि एकदा का ती नॅशनल लॅंग्वेज होऊ शकत नसेल तर ती इंटरनॅशनल लॅंग्वेजही होणार नाही हेही बरोबर की चूक ? आता या मर्यादा ओळखूनही मराठीचा विकास करता येतो की नाही; तर करता येतो कारण Biodiversity जशी निसर्गात आवश्यकता असते... चिमणी लागते, कावळा लागतो, पोपट लागतो, कोकिळा लागते, वनस्पती वेगवेगळ्या प्रकारच्या लागतात तशीच मनुष्य संस्कृती diversity वरच जगत असते. सगळ्या भाषा नष्ट करून जगात फक्त इंग्रजी भाषा ठेवा. अॅण्ड दॅट वील बी द एण्ड ऑफ ह्यूमन कल्चर. monolingual समाज जगात होणंच शक्य नाही. एका वेळेस जगात पुष्कळ भाषा जिवंत राहायला हव्यात. त्या मरत असतील तर त्यांना जगवणंही सुद्धा माणसांचीच जबाबदारी आहे.“

संमेलनाध्यक्षांचं ओघवत्या शैलीतलं विचारमंथन संपतं.

“सध्या मी मोहन धारियांचं ‘बोल अनुभवाचे’ वाचतोय.“

जाधवसर जाता जाता माहिती देतात आणि मग मोबाइलवर बोलत बोलत सरांची आकृती पेरुगेटच्या गर्दीत विरून जाते.

विषयाची परिभाषा निर्माण करा - डॉ. रा. चिं. ढेरे

तुळशीबागवाले कॉलनीतील टुमदार बंगला - 'विदिशा'. पहिल्या मजल्यावर माणसांची वर्दळ. केंद्रस्थानी अर्थातच लोकसाहित्याचं ज्ञानभांडार- डॉ. रा. चिं. ढेरे. आजूबाजूची ब्राइट रंगसंगती प्रसन्न वातावरणात भर घालते. टेस्टफुली डेकोरेटेड नीटनेटकं घर. लोकसाहित्याचे विद्वान संशोधक प्रकाण्डपंडित डॉ. रा. चिं. ढेरे यांचा ७४ वा वाढदिवस.

ढेरेसरांचं पंचाहत्तराव्या वर्षातील पदार्पण साजरं करण्यासाठी त्यांच्या शिष्यांची- आप्तस्वकीयांची गर्दी. दोन-चार वाक्यांसारशी 'ज्येष्ठ' आणि त्याहीपेक्षा 'श्रेष्ठ' अशा या अभ्यासक- विचारवंतांचं वेगळेपण माणसांच्या गर्दीतही उठून दिसावं. प्रकाशन व्यवसायातले, साहित्यक्षेत्रातले, घरचे, दारचे, जवळचे, घट्ट प्रेमाचे त्यांना 'अण्णा' या नावाने संबोधतात. त्यांचा अभ्यास हा त्यांच्या वाक्यावाक्यातून जाणवत राहतो. मराठी साहित्याच्या पीछेहाटीचा, मराठी भाषेवरील 'सो कॉल्ड' कुरघोडीचा विषय काढताचक्षणी ढेरेसर म्हणतात.

“मराठीचा बाह्यता उदो उदो करणारी माणसं मराठीसंबंधीच्या निष्ठा पाळतात असं नाही. व्यासपीठावर बोलतील, मराठीची हानी चालली आहे पण त्यांचा जो व्यवहार आहे म्हणजे त्यांच्या स्वतःच्या मुलांची शिक्षणं काय किंवा स्वतःला कीर्ती प्राप्त करून घेण्यासाठी म्हणा- ते किती निष्ठेने मराठी वापरतात हा प्रश्नच आहे. त्यांना असं वाटतं की आंतरराष्ट्रीय पातळीवर जायचं झाल्यास इंग्लिशचाच अवलंब करायला हवा. माझ्यासारखा माणूस राजवाड्यांच्या रगेत म्हणेल- जर आपण मराठीत श्रेष्ठ दर्जाचं काही निर्माण केलं आणि जगात जे कोणी विद्वान आहेत, त्यांना जर त्याचा अभ्यास करायचा झाल्यास त्यांनी शिकावं मराठी.

राजवाडे इंग्लिशचे मास्टर असूनही मराठीत लिहायचे. ती जी मस्ती आहे तशा मस्तीत मराठीचा अभिमान बाळगणारी बावीस माणसं तयार झाल्याशिवाय मराठीचं काही ठीक नाही. असे पुष्कळ शब्द आहेत जे विपरीत अर्थाने वापरले जातात. 'ठार' हा शब्द घ्या. एखाद्याने दुसऱ्यावर हिंसक हल्ला केल्यावर जी माणसं मरतात त्याला आपण 'ठार' म्हणतो, पण एखादा अपघात झाला आणि काही माणसं 'ठार' झाली तर ती मराठी अर्थाची विसंगती आहे. अशा वेळेस 'ठार' हा शब्द मला फार त्रास देतो. 'मरण पावली' म्हणा किंवा 'इतक्या जीवितांची हानी झाली' म्हणा. असे पुष्कळ शब्द आहेत पण आज तेच रूढ झालेत.

पोद्दार किंवा माटे मास्तरांसारखं अस्सल मराठी लिहिणारे तरी आता कोण आहेत म्हणा ? आज पोद्दार किंवा माटे मास्तरांची कोण कदर करतो ? अस्सल मराठी काय हे त्या दोघांना ठाऊक होतं. आपण सुंदर लिहितो, आपले ललित साहित्यकारही मोठ्या श्रेष्ठ दर्जाचे होते- आहेत. माझ्याही प्रेमाचे विषय असणारे, पण अस्सल मराठी ज्याला म्हणू ते या दोन माणसांमध्येच तुम्हाला दिसेल. मी स्वतः दलित साहित्यापासून भटक्या विमुक्तांच्या साहित्यापर्यंत सर्व काही वाचतो. आधुनिक नाटकसुद्धा वाचतो, म्हणजे गिरीश कर्नाड, कारंथ, महेश एलकुंचवार, सतीश आळेकर हे सगळे माझ्या प्रेमाचे, अभ्यासाचे विषय आहेत. आपल्या एकूण समृद्धीसाठी सगळं पाहिलं पाहिजे, वाचलं पाहिजे, सावधपणे वाचा, पण व्यर्ज्य काही असता कामा नये.

संदर्भासहित अद्ययावत इंग्लिशमधलं मी वापरतो पण माझ्या विषयाची परिभाषा माझी मीच निर्माण करतो. कारण मला काय म्हणायचंय हे माझं मलाच आतून जाणवलेलं असतं. इंग्लिश लिहून कंसात मराठी शब्द किंवा मराठी देऊन कंसात इंग्लिश शब्द देण्याची गरजच पडत नाही. आता चटपटीतपणा वाढलाय. संवादासाठी, संपर्कासाठी जेवढं आवश्यक तेवढं

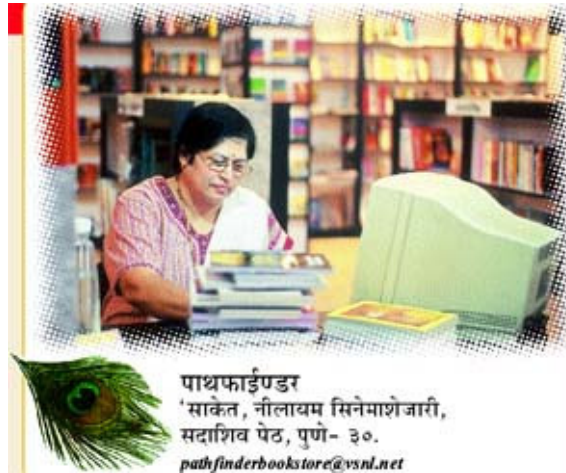
फर्ड इंग्लिश बोलणं म्हणजे इंग्लिशमधल्या ज्ञानविज्ञानाचं आकलन असा अर्थ होत नाही. एकेकाळचा इंग्रजी दुसरी तिसरी झालेला माणूस आजच्या डबल ग्रॅज्युएटला सहजच लोळवेल अशी त्याची इंग्रजीची तयारी असे. आपण इंग्रजीतलं काय, फ्रेंच काय किंवा जर्मनमधलं काय- ज्ञानाचं आकलन करून घेऊ, पण मराठी समृद्ध करण्यासाठी ते वापरू. कुठेतरी तिकडचं, जागतिक बँकेचं इतक्या कोटींचं कर्ज घेतलं असं ज्ञानाच्या बाबतीत अवस्था येऊ नये. तुम्ही ज्ञान पचवायला शिका ते तुमचं झालं पाहिजे. मला एक प्रसंग आठवतो भूदान चळवळीतला.

विनोबांनी एका कार्यकर्त्याला झाडलं. तो कार्यकर्ता भाषणातून सतत म्हणत होता... 'जैसा की बाबाजीने कहा, जैसा की बाबाजीने कहा.' दर दोन वाक्यांनंतर त्याचं आपलं 'जैसा की बाबाजीने कहा.' चार-सहा वेळा ऐकल्यानंतर विनोबा एकदम ओरडले- म्हणाले, 'बाबाजी गया जहन्नम में. तुला काय म्हणायचंय ते सांग आणि एकदा तो विचार माझ्या तोंडातून आलेला असला, माझ्या तोंडातून तू घेतलेला असलास आणि तू तो सर्वभावे स्वीकारलेला असलास तर तो विनोबाच्या बापाचा राहिलेला नाही. तो तुझा विचार आहे असं तुला वाटायला हवं आणि जोपर्यंत तुला तसं वाटत नाही तोपर्यंत ही उसनवारी आहे. उसनवारीने कोणताही माणूस श्रीमंत होत नाही.

इंग्लिशच्या ज्ञानाच्या बाबतीत आपली स्थिती अशी आहे. आपण कर्ज घेतो, ज्ञानाचे उसने भारे वाहतो. स्वतंत्रपणे पुढे जाण्यासाठी तुमची चिंतन प्रक्रिया चालू रहायला हवी. मला तर संस्कृतची बैठक वजा करून मराठीच्या भवितव्याचा विचार करणं हेदेखील बरं वाटत नाही. काही सामाजिक कारणांनी, जातीद्वेषाच्या राजकारणांनी असेल संस्कृतची अवहेलना झालीय. ते पाहता मराठी माध्यमाचा स्वीकार करताना तो संस्कृतच्या विरोधातच करायला हवा असं नाही. संबंध भारतीय परंपरा आणि भारतीय भाषा यांच्यावर संस्कृतचं ऋण आहे. आपण कालीदास नाकारणार आहोत की अगदी लौकिक परंपरेतून आलेलं भरतनाट्यशास्त्र नाकारणार आहोत ?“

एका प्रश्नचिन्हासरशी सरांच्या वाक्याची 'लिक' तुटते. अभीष्टचिंतनासाठी येणाऱ्या पाहुण्यांची गर्दी वाढत जाते. सर दुसऱ्या मजल्यावर त्यांच्या 'स्टडीत' घेऊन जातात. नजर वळवावी तिथे पुस्तकंच पुस्तकं. कपाट, रॅक भरून पुस्तकं. दिगाने पुस्तकं. ढेरेसरांचे ढेरो क्लोजअप्स टिपण्यात येतात. कधी कॉर्डलेस फोनवर बोलताना तर कधी पुस्तकांच्या दिगाने डोकावताना. ज्ञानार्जनाच्या भांडाराभोवती बसलेली ही चालतीबोलती विद्वत्ता. सरही आपुलकीने स्वतःचं फोटोसेशन करू देतात. चेहऱ्यावर विनम्र, प्रेमळ भाव आणि हिमालयाएवढा व्यासंग यातून डॉ. रा. चिं. ढेरे नावाचा थोर विचारवंत ७४ व्या वर्षी विलक्षण तेजदार दिसतो. पुण्याला गेलो तर कधी तरी 'अण्णां'शी गप्पा मारायला जाईन म्हणतो!

परफेक्ट फ्युजन कॉलड 'पाथफाईण्डर'

पांश, चकचकीत पुस्तकांचं दोन मजली वातानुकूलित आऊटलेट. तळमजल्याच्या एका कोपऱ्यात कोला- पेप्सी- बर्गर अँड कॉफी शॉप. कलरफुल भिंती. भिंतींवर स्पायडरमॅन, सुपरमॅन, हॅरी पॉटर, मोगली, टारझन. एकीकडे जे. के. राऊलिंग, एनिड ब्लिटन तर दुसरीकडे सिडने शॅल्डन, टॉम क्लॅन्सी, जॉन ग्रिशम, मायकेल क्रिस्टन, मारिओ पुझो आणि त्यांच्या पाठीला पाठ लावून पुल, जयवंत दळवी, रणजीत देसाई, गो. नी. दांडेकर, व्यंकटेश माडगूळकर, वि. वा. शिरवाडकर आणि विंदा करंदीकर.

चार हजार चौरस स्क्वेअर फुटांवरची पुस्तकांची स्टायलिश मांडणी. कॉफीचा किंवा पेप्सीचा ग्लास घ्यायचा

आणि नवी कोरी करकरीत पुस्तकं चाळत बसायचं, मनसोक्त खरेदी करायची आणि शांत, आल्हाददायक चार भिंतींतून अधिक ताजंतवानं होऊन बाहेर पडायचं, नॉट समवेअर इन द बायलेन्स ऑफ शिकागो, कोलंबिया ऑर केंब्रिज बट इन द हार्ट ऑफ अवर ओन पुणे सिटी.

थेट सदाशिव पेठेत आणि नीलायम टॉकीजशेजारी एकेकाळी ना. सी. फडकेंचा 'दौलत' बंगला मोठ्या डौलात उभा होता तिथून केवळ हाकेच्या अंतरावर प्रदीप खिरे, नीलिमा खिरे यांचं 'अक्षरी- साक्षरी' साम्राज्य कॉलड 'पाथफाईण्डर.'

खिरे दाम्पत्याने चारी दिशांना पुस्तकं उभारण्याचं स्वप्न पाहिलं, त्यांनी स्वप्नात ग्रंथालयदेखील पाहिलं. स्वप्न वास्तवात उतरलं तेव्हा त्यात एकविसाव्या शतकातील आधुनिकता होती. मार्केटिंगचा अचूक आवाका होता आणि सजावटीचा उत्कृष्ट सेन्स होता.

मराठी तरुण पिढीला नक्की काय हवंय ? वातानुकूलित शांतता, व्हिज्युअल एलिगन्स, ग्लास ऑफ सॉफ्ट ड्रिंक विथ बर्गर ऑर पेस्ट्री, बसायला खुर्ची- खुर्चीसमोर टेबल आणि अशात बटाट्याची चाळ, महानंदा, श्रीमान योगी, तुंबाडचे खोत

नाही तर निवडक ठणठणपाळ अत्यंत स्टायलाइज्ड पद्धतीनं त्यांच्यासमोर मांडण्यात आलेलं त्यांनी पाहिलं तर ? तर त्यांच्या नजरा आणि पावलं एकत्रित समन्वय साधून मराठी साहित्याच्या अलोट कर्तृत्वाकडे ते झेपावतील ?

“नक्कीच” सौ. नीलिमा खिरे आत्मविश्वासाने उत्तरतात.

“आम्ही मराठी पुस्तकं खूपच कमी ठेवली होती. मराठी पुस्तकं विकत घेण्याचं प्रमाण किती आहे याचा आम्हाला अंदाज नव्हता. तीस टक्के मराठी आणि सत्तर टक्के इंग्लिश असं प्रमाण होतं. पण सुरुवात झाल्या दिवसापासून विचारणा होत गेली ‘अहो मराठी पुस्तकं एवढी कमी का ठेवलीत ?’ लोकांच्या आग्रहावरून आणि मागणीप्रमाणे आम्ही मराठी पुस्तकं वाढवत गेलो. आता परिस्थिती अशी बदलली की लोक पुस्तकं विकत घेतात असा आमचा अनुभव आहे. चांगली पुस्तकं संग्रही असावीत असं लोकांना नक्कीच वाटतं.”

इतकं आलिशान पुस्तकांचं दुकान काढण्याची कल्पना कशी आली ? सदाशिव पेठेतील मानसिकता हा उभ्या महाराष्ट्राचा (अद्यापि) विनोदाचा विषय आहे. तिथे अत्याधुनिक बुकशॉप काढण्यामागील रिस्क फॅक्टर किती मोठा होता ?

”आम्हाला दोघांना पुस्तकांची आवड. कधीतरी लायब्ररी काढावी का असाही एक विचार होता, मात्र एकूण सगळा विचार करता इकडच्या भागातील लोकांना सगळ्या प्रकारची पुस्तकं एकत्र पाहायला मिळणं आवश्यक असल्याचं आम्हा दोघांनाही सारखं वाटत होतं. पुण्याच्या या भागात अशा प्रकारचं दुकान नाही. लोकांना एकदम आप्पा बळवंत चौकाच्या गर्दीत जावं लागतं. नाहीतर मग डेक्कन जिमखान्यावर.

हळूहळू विचार करता आजचं हे विस्तारित रूप समोर आलं. जवळपास दोन वर्षं त्यावर विचार आणि आखणी चालली होती. ही जागा मुळात आमची स्वतःची आहे तेव्हा सुरुवातीचा प्रचंड मोठा इन्व्हेस्टमेंटचा भाग असतो तो आम्हाला करायचा नव्हता, मुळात शक्यता तिथेच निर्माण झाली. खूप सुरुवातीला मराठी माणसं बुजली. बिचकली. लोक म्हणायचे पुस्तकांचं दुकान आहे होय ? आम्हाला वाटलं वेगळी कसली तरी शो-रूम आहे आणि आम्ही काही ते एका विशिष्ट वर्गाला डोळ्यासमोर ठेवून हे बुकशॉप काढलेलं नाही. सर्व थरातील लोकांनी ज्यांना पुस्तकांची- वाचनाची आवड आहे अशा सगळ्यांनी यावं हाच आमचा प्रमुख उद्देश होता- आहे.

इथे आम्ही साहित्यसंदर्भातील ॲक्टिव्हिटीज करतो. ‘पाथफाईण्डर कट्टा’ असं आम्ही त्याला नाव दिलंय. विंदा करंदीकरांच्या कवितासंग्रहाचं प्रकाशन इथे झालं. इतक्या वर्षांनी त्यांनी कवितावाचनाचा कार्यक्रम केला. तब्बल सव्वा तास त्यांनी पॉप्युलर नसलेल्या त्यांच्या वेगळ्या प्रकारच्या कविता वाचल्या. इथली श्रोतेमंडळी पाहून ते इतके रंगून गेले होते.”

एकाच घरातल्या दोन-अडीच पिढ्या कोणी जगदीश भगवतींचं ‘इन डिफेन्स ऑफ ग्लोबलायझेशन’वर नजर टाकतंय. कोणी इतरांची नजर चुकवून जेम्स हेडली चेस चाळून पटकन ठेवून देतंय. कोणी ‘व्यक्ती आणि वल्ली’, ‘स्वामी’ व ‘कोसला’ पाहून भारावून गेलंय तर शॅडेफळ बर्गर नावाचा रब्बर चावत काऊंटरवर ‘हॅरी पॉटर अँड ऑर्डर ऑफ द फिनिक्स’ची चौकशी करतंय. धीस इज व्हॉट वी कॉल अ फ्युजन. परफेक्ट साहित्यिक फ्युजन.

abhidesaiji@rediffmail.com